

УДК 81'373.21:81'373.611

С.О. ВЕРБИЧ, доктор філологічних наук, старший науковий співробітник,
провідний науковий співробітник відділу історії української мови та ономастики
Інститут української мови НАН України
вул. Михайла Грушевського, 4, Київ, 01001
E-mail: sviatoverb@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0003-4671-1898>

СКЛАДНІ АСПЕКТИ СТАНОВЛЕННЯ ОЙКОНІМІКОНУ ЗАПОРІЗЬКОЇ ОБЛАСТІ

Укладання історико-етимологічного словника назв населених пунктів України передбачає лексикографічне опрацювання ойконімікону кожного регіону в межах сучасного адміністративно-територіального устрою. Становлення назв поселень України відбувалося в різні періоди і в неоднакових історичних умовах. З огляду на це власне лінгвістичному аналізу ойконімів має передувати ґрунтовне дослідження історичних процесів у межах конкретного регіону і встановлення історичних словоформ кожної назви. Саме тому зазначений словник має історичний характер.

Виголошену доповідь¹ присвячено історико-етимологічному аналізу назв населених пунктів сучасної Запорізької області в її історичних межах, що охоплювали не лише землі теперішньої Запоріжчини, але й Дніпропетровщини, Донеччини, Кіровоградщини, Миколаївщини, Херсонщини. О.П. Карпенко поставила за мету пояснити походження назв сіл, селищ і міст сучасної Запорізької області, виявити і схарактеризувати ті назви поселень, які були відомі на цьому терені в минулому. Отже, об'єкт дослідження — ойконімний комплекс Запоріжжя від минулого до сьогодення.

З історичних джерел довідуємося, що з раннього середньовіччя на зазначеній території кочували різні тюркські племена. Археологи виявили бул-

¹ Відгук про доповідь О.П. Карпенко «Ретроспективний аналіз ойконімікону Запоріжжя: досвід укладання історико-етимологічного словника».

Цитування: Вербіч С.О. (2026). Складні аспекти становлення ойконімікону Запорізької області. *Українська мова*, 2 (98), 128—131.

© Видавець: ВД «Академперіодика» НАН України, 2026. Статтю опубліковано на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>).

гарські поховання в Бердянському й колишньому Приморському районах. Відомі також печенізькі й половецькі пам'ятки. Цікаво, що із середини XI ст. наддніпрянські степи називали половецьким полем. У пізніші часи, від 1445 року, запорізькі землі перебували під контролем Кримського ханства. Таку активність тюркського етносу відображено в місцевих назвах населених пунктів — як у сучасних, так і в зниклих і перейменованих. Про це свідчать, наприклад, назви колишніх ногайських поселень: *Азберда* (тепер с-ще *Якимівка*), *Алтагір* (тепер с. *Богатир*), *Апанли* (тепер с-ще *Нововасилівка*), *Кильчик* (тепер с. *Новоданилівка*), *Кенегез* (тепер с. *Нововасилівка*), *Аталика Кочу* (тепер м. *Дніпрорудне*), *Югурттамгали* (тепер с. *Дмитрівка* Бердянськ. р-ну) та ін.² Отже, твердження доповідачки про те, що «тут кожен історичний пласт відображає складну долю степового краю...», має реальні підстави.

Дослідивши систему назв поселень Запоріжжя в діахронійному аспекті, О.П. Карпенко виокремила чотири історичні пласти ойконімів: 1) архаїчні назви козацької доби; 2) німецькі (менонітські) ойконіми; 3) болгарські назви; 4) ідеологічні назви радянської доби. Щодо вже зазначених тюркських назв, то дослідниця, очевидно, зарахувала їх до 1-ї групи. Ольга Петрівна проаналізувала ойконіми кожної із цих груп, визначивши їхні особливості. Слушне спостереження доповідачки про те, що низка давніх ойконімів пов'язана з гідронімами, насамперед тюркськими, напр.: *Кушугум*, *Ташенак*, *Токмак*.

Особливу увагу в доповіді зосереджено на проблемі іноземної колонізації, відображеної в місцевій ойконімії. Ідеться передусім про німецькі поселення, яких було багато на півдні України. Важливо, однак, зазначити, що розселення німців у цьому регіоні було елементом колонізаційної політики Російської імперії. Саме за її ініціативи тут у 1770 році почали споруджувати укріплену лінію між Дніпром і Бердою. Ці процеси значно посилюлися після ліквідації Запорізької Січі в 1775 році, коли західна частина сучасної Запорізької області ввійшла до складу Новоросійської губернії, східна — Азовської, а північна частина перебувала у складі Катеринославського намісництва³. Російський уряд заселяв новопридбані землі переважно неукраїнцями, заохочуючи переселення в цей край німців, болгар, сербів, албанців та представників інших етносів. Водночас російські чиновники примусово переселяли на Запоріжжя кріпаків зі своїх маєтків, а також старовірів — духоборів і молоканів. Варто згадати й назви, пов'язані не тільки з німцями, але й з іншими колоністами, напр.: назву сучасного с. *Чехоград*, яке 1869 року заснували чехи — вихідці з Богемії; назву колишнього с. *Вулканешти* (тепер с. *Вовчанське*), засноване гагаузами⁴, пор. також однойменне місто в автономії *Гагаузія* в Молдові. Саме в цей російськоімперський період історії Запорізького краю з'явилося багато меморіальних назв на честь царських чиновників і військових, а також членів

² Супруненко В.П. (2008). *Имя на карте: Географические названия Запорожского края* (с. 15, 16, 19, 24, 26, 32). Запорожье.

³ Там само, с. 11—12.

⁴ Там само, с. 17, 85.

їхніх родин. Пор., наприклад, назви с. *Малокатеринівка* (до 1775 року — *Краснокутівка*) — на честь Катерини Скавронської, статс-дамі, племінниці Григорія Потьомкіна; с. *Григорівка* (до 1780 року — *Кінсьководівка*) — на честь Григорія Потьомкіна та ін. Зауважимо, що фаворит Катерини II Г. Потьомкін у 1772 році став почесним козаком Кушівського куреня Запорізької Січі з прізвиськом Грицько Нечеса, а вже 1775 року за його ініціативи було ліквідовано Запорізьку Січ. Такі назви відповідно до Закону України «Про засудження та заборону пропаганди імперської політики в Україні і деколонізацію топонімів» потрібно перейменувати.

Відзначимо, що, характеризуючи ойконімікон Запорізької області в його ретроспективі, О.П. Карпенко опрацювала багато різних джерел, зокрема архівні документи (адміністративні акти, метричні книги, ревізькі списки), картографічні матеріали, етнографічні та краєзнавчі праці. Це дало їй змогу не лише докладно вивчити історію цього регіону, але й виявити численні назви, які зникли із сучасного онімного простору Запоріжжя. Вагоме історичне підґрунтя, ретельний лінгвістичний аналіз уможливили об'єктивні висновки про особливості заселення цієї території та походження як сучасних, так і колишніх ойконімів, а також дали підстави справедливо стверджувати, що назви поселень досліджуваного регіону акумулюють історичну пам'ять і виражають культурну ідентичність, відображають процеси освоєння краю, етнічні контакти, соціально-економічні зміни й політичні трансформації.

Деякі фрагменти, викладені в доповіді, потребують, на мою думку, певних уточнень:

1. Термін *топонімічний ландшафт* некоректний. Правильно — *топонімний ландшафт*, адже йдеться про систему топонімів, відзначених на певній території.

2. У тюркській назві р. *Илкисуй* виокремлено складник су 'вода, річка'. Проте цей гідронім містить компонент *суй*, а не *су*. Це хоч і семантичні, але не формальні синоніми. *Суй* — фонетичний варіант до тюрк. *suq / suh* зі значенням 'вода, річка'⁵. Перехід давнього *h > j* — фонетичне явище, характерне для більшості тюркських мов⁶.

3. У варіантній назві *Екатеринполь* другий складник *-поль* однозначно пов'язаний із грецьким *πόλις* 'місто', а не з укр. чи рос. *поле* з огляду на тогочасну моду в Російській імперії називати поселення за грецьким зразком⁷. У протилежному разі ця назва в російськомовних джерелах мала б форму з другим компонентом *-полье*, пор., наприклад, с. *Соколополье* в колишній Катеринославській губернії (СНМ, с. 30).

⁵ Гулієва Л.Г. (1976). Тюркская гидронимия Кубани. *Советская тюркология*, 2 (53); Донидзе Г.И. (1969). Гидронимические термины в тюркских языках. *Ономастика* (169). Москва.

⁶ Ююкин М.А. (2010). Древнерусские летописные ойконимы XIV—XVII вв. с суффиксом *-ов- // -ев-*. *Onomastica*, R. LIV (94).

⁷ Отин Е.С. (2002). *Топонимия приазовских греков (Историко-этимологический словарь географических названий)*: изд. второе, испр. и дополн. Донецк: ООО «Юго-Восток, Лтд».

Підсумовуючи, зазначимо, що доповідь О.П. Карпенко змістовна, оскільки в ній порушено актуальну проблему формування системи назв поселень у багатоетнічному регіоні, проаналізовано як сучасні, так й історичні назви, що стануть частиною «Історико-етимологічного словника ойконімів Запоріжжя». Уважаю, що доповідь варто схвалити й опублікувати в журналі «Українська мова».

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

СНМ — *Списки населенных мест Российской империи, сост. и изд. Центральным статистическим комитетом Министерства внутренних дел. VIII. Екатеринославская губерния с Таганрогским градоначальством. Список населенных мест по сведениям 1859 года (1863). Санкт-Петербург.*

Відгук отримано 02.05.2026

Відгук схвалено 26.05.2026

Відгук опубліковано 06.07.2026

Sviatoslav Verbych, Doctor of Philology, Senior Researcher,
Leading Researcher in the Department of History
of the Ukrainian Language and Onomastics
Institute of the Ukrainian Language of the National Academy of Sciences of Ukraine
4 Mykhailo Hrushevskyi St., Kyiv 01001, Ukraine
E-mail: sviatoverb@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0003-4671-1898>

COMPLEX ASPECTS OF THE FORMATION OF THE OIKONYMIKON OF THE ZAPORIZHZHIA REGION